

ВІКТОР БУРЛАЧУК,

доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник відділу історії, теорії та методології соціології Інституту соціології НАН України

Ідеологія і жаргон

Адорно Т.В. Жаргон подлинности. О немецкой идеологии / Пер.: Е.В.Борисов. — М.: “Канон +” РООИ “Реабилитация”, 2011. — 191 с.

1964 року Теодор Адорно видав книгу, на читача якої, раніше не знайомого з цією працею, очікує сюрприз. У книжці яскравими зразками ідеологічного мислення виступають не другорядні продукти масової культури, що ними насичене повсякденне життя суспільства, а твори визнаних класиків німецької філософії Мартіна Гайдегера, Карла Ясперса, Отто Больнова та ін. Складається враження, ніби ти маєш справу із різновидом особливого літературного жанру, філософського фейлетону, адже тільки в сатиричному тексті можна назвати твори Гайдегера жаргоном — великого Гайдегера, перед текстами якого тремтить серце майже кожного професійного філософа.

Однак слово “жаргон” лише в українській та російській мовах обросло негативними конотаціями, що вказують на персонажів кримінального світу. Насправді жаргон — це лишень соціальний діалект, який того, хто ним розмовляє, автоматично відносить до певної соціальної групи. І тут виникає перше запитання до Адорно: якщо жаргон виражає діалект групи, то як він у якості мови групи може бути ідеологією цілого суспільства? Насправді тут суперечності немає, оскільки специфічна лексика окремої групи може проникати також в інші верстви суспільства. Сам Адорно визначає жаргон у своєму тексті неодноразово, щоразу намагаючись віднайти в ньому новий смисл.

Із філософією Гайдегера і близьких йому за духом мислителів у життя німецького суспільства потрапив жаргон, особлива мова, мова, що спотворює й лакує ре-

альність, мова, котру Адорно називає ідеологією. Тут слід нагадати, що до Адорно два великі німці Карл Маркс і Фрідріх Енгельс у середині XIX століття критикували погляди таких німецьких філософів, як Людвіг Феембах, Бруно Бауер, Макс Штирнер, і вмістили свою критику в товстелезний том, назвавши його “Німецькою ідеологією”; це обсяжний твір на майже сорок друкованих аркушів, вивчати який за часів Радянського Союзу мусив кожен студент філософського факультету.

Дивовижний народ ці німці. Виявляється, твори філософів можуть становити інтерес для читацького загалу як свіжонадрукована газета, ставати предметом повсякденних розмов. Так було за доби класиків марксизму, так, вважає Адорно, відбувається в його час.

Засновники марксизму у своїй критиці вищезгаданих філософів не надто переймалися дотриманням політкоректності, а іноді й елементарної ввічливості. Твори своїх опонентів вони називають “овечим беканням”, що у філософській формі повторює уявлення німецьких бюргерів і віддзеркалює злиденність німецької дійсності.

Адорно теж у своїй критиці не церемониться у виразах, тут трапляються такі фрази, як “ідеологічна мастурбація дрібної буржуазії”, “філософська банальність”, “цирковий фокус”, “тотальність ілюзії” й навіть “філософське шахрайство”.

Головне спостереження, яке дозволяє Адорно говорити про німецьку філософію як про ідеологію, полягає в його переконанні, що ідеологеми гайдегерівської філософії проникли в усі пори суспільства. Із філософії і теології ця мова поширилася в сферу педагогіки, у народні університети й молодіжні спілки “аж до піднесеного красномовства депутатів від господарства й адміністрації” (с. 10). Філософський жаргон проник і в повсякденну мову. “Одна людина після тривалої розлуки писала, що екзистенційно вона забезпечена; знадобилися деякі роздуми, — сміється Адорно, — щоби зрозуміти, що в неї немає фінансових проблем” (с.18).

Згідно з Адорно, жаргон у мові впізнається за певним набором слів, що виконують функцію сигналів. Це слова “справжній”, а також “екзистенційний”, “у рішучості”, “доручення”, “поклик”, “зустріч”, “справжня розмова”, “висловлення”, “прагнення”, “зв’язок”. З наведеного переліку можна бачити, що крім слова “екзистенційний” решту взято з повсякденної мови і, на перший погляд, вони жодного стосунку до філософського жаргону не мають. Адже у Гайдегера маса слів — неологізми, які завжди виступають особливими ускладненнями для перекладача, і їх чомусь Адорно не називає. А не називає він їх з тієї причини, що для нього свідченням роботи жаргону стає вживання “елементів емпіричної мови” як філософських понять. Перетворення слів повсякденної мови на жаргон відбувається завдяки “жесту унікальності”. “Елементами емпіричної мови... маніпулюють так, ніби вони належать якійсь істинній, даній в одкровенні мові” (с. 11).

Тож що жаргон робить зі словами? Передусім він намагається їх сакралізувати. Сакралізація слів уможливує виникнення певної імітації інтимності між співрозмовниками. Як же досягається ефект сакралізації? Адже йдеться про філософський текст, створений у режимі раціонального мислення. Адорно не дає систематичної відповіді на це питання, хоча вся його невеличка праця присвячена його розв’язанню. Це і розпад системи живої мови на окремі слова, і вихолощування їхнього змісту, і звернення до допоняттєвої, міметичної стихії мови. “Сакральні без сакрального змісту, заморожені еманції, ключові слова жаргону достепенності суть продукти розпаду аури” (с. 14). Появі жаргону, який підноситься над сферою фактичного, сприяє особлива будова мови, нездоланий міфічний елемент. Цей міфічний елемент Адорно вбачає у специфічній автономії мови, у здатності мовних форм існувати незалежно від речі й зберігатися після того, як вона зникла. З його точки зору про-

дуктивним є лише критичне ставлення до архаїчного шару мови, а не її утвердження й посилення в жаргоні.

У жаргоні Адорно бачить також приховані відносини влади, в ньому подвоюється реальний примус, а його цілющі формули — це формули влади, запозичені з ієрархізованих інстанцій. Висування такого звинувачення про зв'язок жаргону з інститутами влади ґрунтується на його прихованій апеляції до авторитету, в його волі до священного в ситуації, коли істина одкровення вже не є предметом повсякденної віри, а теологічне звільнення від закоснілої догми спричиняється до зародження ліберальної теології.

Адорно не був би яскравим представником Франкфуртської школи, якби не намагався вказати на соціальні корені цього явища. Поширенню жаргону сприяє особлива культура службовців, чие існування завжди під сумнівом, чия групова поведінка заражена завищеною самооцінкою і колективним нарцисизмом. Загалом соціальний аналіз жаргону доволі поверховий і зводиться до констатації його консервативної природи, прагнення подати “тимчасові й несумісні з теперішнім станом продуктивних сил суспільні форми як щось важливе” (с. 56). Дивує те, що схожі докори в антиісторизмі, в прагненні розглядати кінцеві історичні форми як абсолютні пред'являли буржуазній ідеології Маркс і Енгельс.

Своєрідної концентрації ідеологічного лицемірства жаргон досягає в розумінні природи людини. Звернення Гайдегера до “голої” сутності людини залишає поза полем зору філософа стани суспільства, що його пригнічують. Гайдегер розбудовує не фундаментальну антропологію, а фундаментальну онтологію, в якій проблеми буття і проблеми людини мають втратити свою самостійність, сама людина є людиною на підставі Dasein. Відповідно, “розуміння” у Гайдегера має онтологічний статус, це не осягнення деякого наявного предмета, а вміння, здатність бути. Такий онтологічний антураж навколо проблеми людини створює відчуття, ніби всі культурні, історичні форми існування людини стають зайвими, привнесеними, і тобі відкривається її справжня суть. Усе це надзвичайно драгувало Адорно і викликало в нього гіркий сарказм. “Публіці пропонується цирковий фокус: побачити нікчемність як буття, углядіти в нужді, яку насправді можна подолати або, щонайменше, пом'якшити, венець людяності” (с. 76). “Піднесення людини в понятті безсиле проти справжнього зведення її до набору функцій. Коли за магічною формулою Dasein запліщують очі на суспільство та зумовлену ним психологію реальних індивідів і наполягають на трансформації абстрактного в гегелівському сенсі людини... піднесення виявляється не більш як продовженням колишньої пригнічувальної ідеології” (с. 81).

А як же Гайдегер ставився до такої критики? Він ніколи не виступав зі спростуваннями. Подейкують, що якось у розмові з цього приводу він зауважив: а погляньте, хто в нього (Адорно) учитель. Я не знаю, хто був учителем Адорно, напевно, маловідома постать із Віденського університету. Натомість відомо, хто був учителем Гайдегера. Ним був Едмунд Гуссерль, котрий, прочитавши його знаменитий трактат, написав на берегах книжки: “Вся проблематика є перенесення, Ego відповідає Dasein etc. При цьому все стає глибокодумно неясним і філософськи втрачає свою цінність”.